

Hoffmann István

Egy elfeledett földrajzi köznév nyomában*

1. Csaknem négy évtizede annak, hogy első publikációmban közzétettem egy Pápa mellett fekvő kis falunak, Tapolcafőnek a helyneveit (HOFFMANN 1975). A közelmúltban visszatértem a témához, és a korábbinál jóval gazdagabb anyaggal s főképpen bőségebb kommentárokkal, magyarázatokkal ellátva ismét közrebo-csátottam a település történeti és élőnyelvi helynévkincsét (HOFFMANN 2013). E nevek között szerepel a *Döbrés* határresznév is, amelynek a helység névrendszerében betöltött különleges szerepéről a névbokrosodás jelenségét vizsgálva külön tanulmányban is szóltam (HOFFMANN 1984–1985).

A kérdéses írásokban viszonylag részletesen tárgyaltam a *Döbrés* név eredetét és történetét, a név etimológiai kapcsolatrendszerének összefüggéseire azonban kellő mélységben az ottani célok miatt nem tudtam rávilágítani. Egyfelől tehát ettől a hiányérzettől indítva, másfelől pedig azt látva, hogy e problémához kapcsolódóan az etimológiai szakirodalomban nemcsak számos tisztázatlan kérdés tűnik fel, hanem emellett súlyos ellentmondások is nehezítik a tisztánlátást, úgy gondolom, indokolt a kérdéskör szélesebb háttérben történő megtárgyalása. Azt remélem, hogy ennek az áttekintésnek a konkrét névfejtések, névmagyarázatokon túlmenően általánosabb módszertani tanulságai is adódnak.

2. Az elemzéshez itt sem nélkülözhetjük a *Döbrés* történeti adatait, noha ezeket a közelmúltban ugyanilyen formában már közzétettem (HOFFMANN 2013: 32–5). 1369: *Debres* (VeszprReg. 245), 1373: *Nobiles iobagiones episcopales de Debres* (Cs. 3: 227), 1479: *pauli de debres* (H. 5: 353), 1488: *Debres* (Cs. i. h.), 1525: *mi Döbrisy Compossessorok* (L4, 308, 309), 1542: *Debres* (EgyhEml. 4: 143), 1577: *in predio Dewbres* (L8, 3. 447), 1577/1700 k.: *Dewbrews ~ Debresy* (L8, Ind. 44), 1578: *Nobilis Andrea Deobressy de eadem Deobres* (L8, 3. 524), 1578/1700 k.: *Deöbreös* (L8, Ind. 44), 1581/1700 k.: *Döbrös* (L8, Ind. 45), 1587: *Debres ... deserta* (L10, 28: 54), 1587/1700 k.: *Döbrösy* (uo.), 1590: *In Possessione ... Döbrés in Cöttu Weszprimiensis* (L6, 1469), 1591: *Joan Debreössy* (L8, 5. 219), 1592: *praedialis Deobres* (L8, 5. 352), 1612/1801: *N. Döbrisi Szabó György, N. Döbrisi Szabó Ferencz* (L2, B. I. 14), 1623: *Joannis ... Deöbreössy* (L8, 7. 375), 1625: *Döbrös* (L9, Capsa N. f. 1. nr. 3), 1626: *Deöb-*

* A tanulmány az MTA–DE „Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoport” programja keretében készült.

ressy Janos (L9, Capsa N. f. 1. nr. 4), 1626: *Döbrisi* Ifju Bogács Mártony (L6, 1471), 1635: *Deöbrés ~ Deöbreös ~ Deöbris* (L6, 1473), 1641: Joannis *Deöbreösy* in territorio *Deöbreös* (L8, 8. 732), 1667: *Döbrösi* Gergely (L6, 1482), 1672: *Döbresi* földrül (uo.), 1680/1744: *Döbrés* ... pusztákban (L5, II. S. XVIII. 331), 1707: Én *Döbrösi* Szabó Mártony attam *Döbrésen* lévő szánto földeimet Tapolczafőn lakozo Bogdány Mihálynak (L6, 1488), 1728: *Döbrésben* lévő jus-somat (L6, 1497), 1732: *Dobres* (Mikoviny), 1748: *Debresbeni* vagyon egy ház hely (L3, 1. sorozat, No. 69), 1750: *Döbrés* (L5, K. VII. 138), 18. század közepe: addig *Döbresi* pusztába proportio be nem vitethetnék, míg *Döbrés* és Tapolczafői Terrenumok közt a' választó határ jelek [meg nem vonatnak] (L6, 494), 1772: *Döbrösi* ... határban (L6, 1492), 1782: a' ki *Döbrésen* nyilasokat birt (L2, B. II. 97), 1797: *Döbrés* (T1), 1801: a többi Compossessorok marháinak semmi legelője *Döbrésben* nem maradt (L7), 1806: *Döbres* (Lipszky, Mappa), 1808: *Döbres* (Lipszky, Rep.), 1828: *Döbres* (Nagy L. 435), 1851: *Döbrés* (Fényes 1851: I, 279), 1854: *Döbrés* (T2), 1857: Nagy Ferencz *döbresi* (L1, 1088. cs. 1525), 1858: *Döbrés* (Hornýánsky 90), 1858: P[usza] *Döbrés* (T3), 1877: *Döbrés* (Hnt.), 1893: *Döbrés* (Hnt.), 1898: *Döbres* (Hnt.), 1900: *Döbres* (Hnt.), 1905: *Döbrís* (Beke 49), 1906: *Döbrís* (Horváth 176), 1907: *Döbrés* (Hnt.), 1978: *Döbrés* (MoFnT. 2: 39). A határrész nevét ma szinte minden falubeli ismeri, és *Döbrís ~ Döbrés (Döbrísre, Döbrísén)* formában használja.

A nagy adatbőséget az magyarázza, hogy a 14. században feltűnő név önálló falut jelölt, amely a 16. században a török hódítások következtében néptelenedett el. Határát azonban továbbra is elkülönítették, még a 19. század elején is megjárták. Az egykor Tapolcafő, (Pápa)Kovácsi, Pápa, Simaháza és Mezőszeg települések között elhelyezkedő helység teljes területe ma a közigazgatásilag Pápához tartozó Tapolcafő nyugati határrészét alkotja.

A fenti adatok alapján a név legrégebbi előfordulásai [*dēbrés*] alakban rekonstruálhatók. Ez a forma a 16. század közepéig mutatkozik általános használatúnak a forrásokban, de még a 18. század közepéről is van rá adatunk. Az első szótagban a labiális magánhangzó a 16. század elejétől tűnik fel, s ekkortól adatható a második szótagbeli magánhangzó zártabb formája is: [*döbrís*]. Ez ma is a leggyakoribb ejtészváltozata a névnek. A második szótagban az *ő* megjelenése az első szótagbeli *ö* hasonító hatásával magyarázható: [*döbrös*]; ez a forma a 16. század végén jelentkezik először — igaz, csak későbbi másolatban fennmaradt dokumentumban —, de a 17–18. században gyakori használatúnak tűnik, főleg személynévi említésekben. Az adatok között található, feltehetően [*dēbrös*] ejtésű adat a két változat keveredésével jöhetett létre, esetleg csak az írásbeliségben.

A magyar családnevek között viszonylag gyakran előfordul az ebből a helynévből *-i* formánssal képzett családnév: HAJDÚ MIHÁLY családnévtára szerint ma 330 személy viseli ezt a nevet Magyarországon (2012: 254). Mivel a régiségből több *Debrés ~ Döbrés ~ Döbrös* stb. helynevet nem ismerünk, e családnevek jó

része nagy valószínűséggel az itt tárgyalt település nevével hozható kapcsolatba.¹ A családnevek létrejötte összefügghet a település 16. századi elnéptelenedésével: az innen elköltöző családok megnevezéseként alakulhatott ki. A családnevek hangalakja is nagy valószínűséggel a 16–17. századi keletkezésükről vall, mivel ezek mindegyike két labiális magánhangzót tartalmaz: sem *Debrési*, sem pedig *Döbrési* forma nem szerepel közöttük. Legtöbbjük *Döbrösi* írásmódot mutat (129), vagy ennek a hangalaknak a helyesírási változatait (*Döbrösy*: 41, *Döbrössi*: 19, *Döbrössy*: 86) képviseli. A hosszú magánhangzós változatok jóval ritkábbak, közülük [*döbrösi*] ejtésre utal a *Döbrösi* (25), *Döbrösy* (12) és a *Döbrössy* (15), de van két *Döbrösi* és egy *Döbrösi* is (HAJDÚ 2012: 254). A családnév és az alapjául szolgáló helynév hangalakja és írásmódja eltávolodott egymástól, amit az is elősegíthetett, hogy az e nevet viselő családok a település elnéptelenedését követően csak rövid ideig tűntek fel a környéken, később ilyen nevűek azonban már nem szerepelnek a közelebbi vidéken.

Bizonyára e családnevet őrzi a Vas megyei Lócsról való élőnyelvi *Döbrösi-ház* helynév („Egykori tulajdonosáról.”), és talán az ugyancsak vasi Nagygeresden ismert *Döbrösi-rét* is (VMFN. 202, 206), bár ez utóbbi előtagjában akár egy *Döbrös* helynév közvetlenül is kereshető. A név eredetét további adatok és helytörténeti ismeretek nélkül pontosabban nem tudjuk meghatározni.

A *Döbrés* nevet etimológiai szempontból ismereteim szerint először KNIEZSA ISTVÁN érintette az 1111. és 1113. évi zabori oklevelek egyik szövevénye kapcsán, s megállapította, hogy az egy szláv *dobrbъ* ’völgy’ szóra vezethető vissza, amely „az ómagyarban közsóként is élt” (1947–1949: 8): a *Döbrés* ennek a régi magyar szónak az -s képzővel alakult formája. Fent említett publikációmban én magam is elfogadtam ezt a magyarázatot, s a név változástörténetének néhány részleteivel egészítettem ki a KNIEZSA által mondottakat (HOFFMANN 1975: 13–4, 1984–1985: 105–8). A név a FNESz. 1. kiadásában még nem szerepelt, de a 4., bővített kiadásban már megtaláljuk. KISS LAJOS KNIEZSA megoldása mellett azonban megemlíti még azt is, hogy a név „Más felfogás szerint egy szláv szn.-ből keletkezett magyar névadással [...] Ez esetben hangrendi átcsapással kell számolnunk.” Összevetésként szláv személyneveket kínál: szb.-hv. *Dobras*, cs. *Dobrus*, le. *Dobrosz* (FNESz. *Döbrés*). Ezzel a magyarázattal JÁN STANISLAVNAK a KNIEZSÁÉVAL egy időben keletkezett névfejtésére utal (1948: 155, 284).

¹ KÁZMÉR MIKLÓS *Debrösi* címszó alatt négy névadatot sorol fel: 1631: [*Döbrösi* Pétertül], 1696: Casparis *Debrösi*, 1720: Petrus *Döbrösi*, Petrus *Dobrössy*, s ezeket a Heves megyei *Debrö* településnév -si melléknévképzős származékának tartja (RMCsSz.). Természetesen ezen a módon is jöhetnek létre ilyen alakú családnevek, de az általa idézett adatok közül a Sopron megyéből való név sokkal nagyobb valószínűséggel köthető az itt bemutatott Veszprém megyei *Döbrés*-hez. Emellett megjegyzendő az is, hogy az -i képző általában is jóval gyakoribb lehetett a családnevek létrehozásában, mint a hasonló szerepű -si.

3. A fentiek alapján úgy tűnik, hogy a megoldás kulcsa az említett közszó lehet, amelynek léte — ha igazolható a magyarban — földrajzi köznévként nagyobb súllyal eshet latba egy középkori dunántúli településnév eredetének igazolásában, mint egy olyan szláv személynévé, amely magyarországi forrásokból egyáltalán nem adatható, s ráadásul helynévi szerepében még egy ritkább hangváltozással is számolnunk kellene.

Etimológiai szótáraink valóban tárgyalnak is egy *debre*, *debrő* alakú szót, többnyire 'gödör, (mély) vízmosás' jelentésben. MIKLOSICH ennek a forrását egy szláv *děbrь*, illetve ószláv *dǫbrǫ* formában látja (1883: 161, 1884: 73), s MELICH is az óbolgár *děbrь* 'völgy' szóra vezeti vissza (1903–1905: II, 379). A „Magyar etimológiai szótár” azonban elutasítja MIKLOSICH magyarázatát, s ennek HEFTY általi átvételét (1911: 11–2) — ám nem utal MELICH fent említett korábbi véleményére —, és a Bodrogközben említett szó forrását a sárosi tót *debra* 'mély vízmosás, esőmosta gödör' alakban jelöli meg. A szó további szláv párhuzamaira kis-orosz, lengyel, morva-cseh példákat is idéz (EtSz. 1: 1290). KNIEZSA lényegében ezt a véleményt fogadta el, amikor a magyar szó forrását a szlovák nyelvben, közelebről a kelet-szlovákban jelölte meg. Megemlítendő, hogy a korábbiaktól eltérően idekapcsol még egy Komárom megyei *dobra* 'gödör, vízmosás' adatot is (vö. 1955: I/1: 149).

„A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára” jócskán kibővíti az egymással etimológiai tekintetben kapcsolatba hozható szavak körét, és *döbör* címszó alatt a fentebb már idézettek mellett közöl *döbör*, *töbör*, *teber*, *tebrő* formákat is. (KNIEZSA ez utóbbiakat külön tárgyalta, a kétes eredetű szavak között, 1955: I/2: 774.) A korábbiakhoz képest új jelentéseket is megad: 'kráter' értelemben elavultnak mondja, '(kisebb) dolina' jelentésben pedig földrajztudományi szakszónak minősíti (TESz. 1: 666). A 'gödör, vízmosás' jelentésről pedig megállapítja, hogy „a szlávssággal érintkező nyelvjárások szava”. Az átadó nyelvet a TESz. is a szlovákban látja, annak különböző nyelvjárásaiból — amelyekben a szó *debra*, *deber*, *diber* formában él — többszörös átvétellel kerülhettek át a magyarba ezek az elemek, s nyelvünkben többféle változáson estek át: „A *debrő*, *debre*, *dobra* a szlk. K. *debra*-ból származik. A *debrő*, *debre* végződése a kicsinyítő képzős szavak hatását mutatja. A *dobra* alak hangrendi kiegyenlítődéssel jött létre. A *döbör*, *töbör*, *teber* forrása a szlk. *deber*. A *teber* stb. *t*-je elhasonulásos zöngétlenedéssel, a *töbör*, *döbör* *ö*-je pedig labializációval keletkezett.” (i. h.).

Ha megvizsgáljuk, hogy e viszonylag gazdag szófejtő irodalom az adatoknak milyen körére támaszkodik, azt találjuk, hogy a források igencsak szűkösek. Különösen kitűnik ez a legáltalánosabb használatúnak gondolható földrajzi köznévi jelentés esetében, mivel az egész szótári irodalom lényegében két 19. századi adatra épül: az egyiket *debrő*, *debre* alakban 'gödör, mély vízmosás' értelemben 1831-ben a „Tudományos Gyűjtemény” közölte Mindszenti név alatt. Ezt aztán átvette a Tsz., CzF., Ballagi és a MTsz. is. 1891-ben TAVASSY MÁRIA a „Magyar Nyelvőr”-

ben pedig közreadta a *dobra* 'vízmosta gödör' Komárom megyei tájszót (1891: 471). Ezek mellett ismerünk még REUTER CAMILLÓTÓL a „Magyar Erdész” című folyóirat 1904. évfolyamából idézett *debrő* 'széles, kiterült, lapos fenekű völgyek' régi szót, amely „ma alig van használatban” (1973: 335). A TESz. mindehhez még hozzátesz néhány *t* kezdetű adatot Kassai szótárából és 19. századi szépirodalmi példákból, ezek azonban a szó 'kráter' jelentésére, illetve szaktudományi használatára utalnak. Az ÚMTsz. nem ad meg *debre*, *debrő* formát, közöl viszont egy *töbör*, *teber* 'gödör, mélyedés' szót Sajószentpéterről.

A fentiekből arra következtethetünk, hogy az újabb szakirodalom e szó vagy inkább szavak — *debre*, *debrő* 'gödör, vízmosás', illetve *töbör*, *teber*, *döbör* 'dolina, víznyelő', illetve 'kráter' — átvételét újabb kori jelenségnek véli. Erre utal az adatolásnak a 19. század elejéig visszanyúló kronológiai mélysége, és főképpen maga a szlovákból, illetve a szlovák nyelvjárásokból való származtatás ténye. Mindezek alapján joggal gondolhatjuk, hogy az itt elemzett szó az előző pontban tárgyalt *Döbrés* magyar közszoji alapjául aligha szolgálhatott: egy bakonyalji településnek a 14. századból adatolható neve nemigen alapulhatott — területi és kronológiai okok miatt — szlovák eredetű magyar földrajzi köznéven. Az etimológiai irodalomban e kérdésben tehát ellentmondás mutatkozik: a helynevet a *debre* magyar köznévre vezetik vissza, ezt tájszóként viszont szlovák eredetűnek mondják, s csak újabb kori adatokkal bizonyítják a meglétét. Vajon létezett-e ez a szó a régi magyar nyelvben is, ahogyan a *Döbrés* etimológiája alapján vélhetjük? Ha ez a földrajzi köznévi más középkori Kárpát-medencei helynevekben is kimutathatónak bizonyul, nagy valószínűséggel igennel válaszolhatunk e kérdésre.

4. Az etimológiai szempontból ide vonható neveket kutatva nem kell töretlen úton elindulnunk, hiszen KNEZSA ISTVÁN a már említett munkájában a zabori oklevelek 1113: *Debrei* adatát elemezve ide kapcsolta a *Döbrés* mellett a *Debrő*, *Debrőd*, *Debregy* neveket is (1947–1949: 8). E helynevek tövében — amint azt láttuk — a szláv *dьbrь* 'völgy' szót azonosítja, de megjegyzi: „Feltűnő, hogy e szláv szóból származó valamennyi helynevünk magyar képzővel van továbbképezve.” Ebből pedig arra következtet, hogy „a szó az ómagyarban közszóként is élt, az elnevezés tehát magyar.” (i. h.). KNEZSA annak ellenére foglalt állást így ebben az ügyben, hogy az EtSz. a *Debrő*, *Debrőd* nevekről azt állapította meg, hogy azok nem hozhatók kapcsolatba a kérdéses szláv eredetű köznévi.

4.1. Az 1113. évi zabori oklevél „in villa Mussenic saltus *Debrei*” (DHA. 1: 393, 482) részlete a Nyitra vármegyében Nyitrától délnyugatra fekvő Mocsonok falu határában levőnek mondja a [*děbrěj* ~ *děbrěj*]-nek nevezett helyet, amit *sal-tus*-nak, azaz erdős hegynek, hegyi legelőnek minősít (Gy. 4: 424). A névnek későbbi előfordulását nem ismerjük. Erről a névről KNEZSA megállapítja, hogy benne a szóvégi *-ej* „birtokos képző” lehetett ugyanúgy, mint például a Veszprém (ma Győr-Moson-Sopron) megyei Lázi esetében (i. h.). A *-j/-aj/-ej* képző hely-

nevekbeli funkciója a közelmúltban egy a FEHÉRTÓI KATALIN és BENKŐ LORÁND között lefolyt vita során BENKŐ jóvoltából tisztázódott (BENKŐ 1997, 2004, FEHÉRTÓI 2004, 2005). A vizsgálatot ezt követően BÉNYEI ÁGNES helyezte szélesebb keretek közé megállapítva, hogy a képző, amely legfeljebb a korai ómagyar kor végéig volt aktív, földrajzi köznevekhez is gyakran kapcsolódott, mint például az *Erdej*, *Fáj*, *Halmaj* helynevek esetében (2012: 85–94). A *Debrej* helynévben a képző *-j* alakváltozatával kell számolnunk, amely ebben az esetben is földrajzi köznévhöz járult.

4.2. Az egykori Abaúj vármegyében Jásztól délre fekvő *Debrőd* legkorábbi adatai a 13. század közepéről valók: egy 1255-ből származó oklevél említi egy bizonyos „pratum *Debregy*” nevű helyet, illetve szól az itteni népekről is: „populi [...] de *Debragh*” (Gy. 1: 76). Az itt idézett második adat kétségtelenül településre utal, az első is lehet ugyanilyen értelmű, s akkor *Debregy* falu rétjéről van szó, de lehet egy „pratum”-nak, azaz rétnak a megnevezése is. Későbbi adatai a szó végét tekintve változatosak: 1344: villa de *Breeg*, 1359: *Debregy*, 1383: *Debreg*, 1385, 1407, 1437: *Debregh*, 1427: *Debred*, 1595: *Debred*, 1773: *Debrőd* (VARSIK 1964–1977: II, 231, de lásd még Cs. 1: 205 is). A legkorábbi, *g*-re és *gy*-re végződő adatok [*dēbrēgy* ~ *dēbrēgy*] ejtésre utalnak, a hosszú magánhangzót valószínűsíti a — *de*- kezdetű neveknel nem ritkán előforduló, tévesen prepozíciós formának érzékelt — 1344-ből való lejegyzés *ee* betűkettőzése. A 14. század végén és a 15. század elején előforduló *gh*-val írott formák — a változás időrendi szabályosságából következtethetően — esetleg [*dēbrēg*] ejtésre is utalhatnak (ehhez lásd KNIEZSA 1952: 51, valamint a KMHsz. 1: 415–6 névvégmutatójának adatait). A 15. század elején *d* végű forma, a [*dēbréd*] is feltűnik az adatok között, s később már csak ez fordul elő, a 18. századtól labiális második szótagbeli magánhangzóval: [*dēbrőd*].

VARSIK magyarázata szerint a név a régi szlovák *dьbrь*, *dьbrь* 'vallis, dolina' szóra megy vissza, amelynek a mai szlovák nyelvben a *debra* felel meg (i. h.). KISS LAJOS úgy véli, hogy a név „A m.-ban keletkezett a m. R. *debrő* 'széles, kiterült, lapos fenekű völgy' [...] fn.-ből *-d* ~ *-gy* képzővel”, ennek előzménye pedig a szlovák népi *debra* 'üreg, vízmosásos mélység' volt (FNESz. *Debrőd*).

E magyarázatok az adatok fényében további pontosításra szorulnak. A helynév alapjául *debrő* alakú közszó nem szolgálhatott, mivel erre utaló forma csak később fordul elő a forrásokban, a 18. század előttről való adatok írásképe nem utal ilyen ejtésre. Ezek alapján inkább egy [*dēbré* ~ *dēbrē*] hangalakú földrajzi köznévvvel számolhatunk, amelyből a *-gy* helynévképzővel alakult a név. A *-gy*, amely legfeljebb a korai ómagyar kor végéig volt aktív helynévképző, másutt is előfordul földrajzi köznévi szerepű tövekhez kapcsolódva: *Halmágy* (BÉNYEI 2012: 70–4). A névben a 15. század folyamán képzőcsere történt, a *-gy* helyére a nála jóval gyakoribb, aktívabb *-d* képző került. Ebben az időszakban a névelemcserének éppen ez volt talán a legjellegzetesebb formája a helynevek körében (TÓTH V. 2008:

135, BÉNYEI 2012: 72). A *-gy* szerepének elhomályosulásával magyarázhatók a 14–15. században átmenetileg feltűnő, esetleg [*dēbrēg*]-nek olvasható adatok is, amelyek létrejöttét a *g*-re végződő helynevek (pl. *Bereg*, *Bodrog*) gyakoriságának analógiás hatása okozhatta. A labiális magánhangzónak a második szótagbeli újabb kori feltűnését hangtani változásként aligha magyarázhatjuk, sokkal inkább az ekkor már ilyen alakban is létező *debrő* köznévi vagy esetleg a nem túl távol fekvő, város helyként viszonylag ismert Heves megyei *Debrő* névnek az analógiás hatásával számolhatunk. A két legkorábbi adat egyikét, a *Debragh*-ot bizonyára a szláv (szlovák) nyelvű [*debrágy*] névváltozattal azonosíthatjuk. Ez a korabeli magyar *Debrégy* név átvétele lehet, s ma is ilyen alakú a szlovákban: *Debrad'* (vö. FNESz. *Debrőd*).

A helynév előfordul családnevekben is, KÁZMÉR viszonylag gazdagon adatozza, de HAJDÚ szerint ma Magyarországon csupán két személy viseli a *Debrédi* nevet (2012: 232). Ugyanilyen formára KÁZMÉR is hoz adatot: 1580: *Debredi*, de az *ő-ző* változatok többségben szerepelnek nála: 1570: *Dewbredy*, 1632: *Döbrödi*, 1720: *Debrödy* (RMCsSz. *Debrődi*). Ezek a formák az innen elköltöző családok nevében *ő-ző* nyelvterületeken alakulhattak ki. A családnevek között *-gy-s* formát nem találunk, ami — a helynév történeti adataival összhangban — arra utal, hogy a *Debrégy* ~ *Debregy* helynévalak a családnevek kialakulásának korában már nem volt használatban, akkorra ezt felváltotta a *-d* képzős változat. Ezek mellett valószínűleg ide tartozik az alább említendő *Debregi* családnév is, amely egyúttal a helynév egykori *g*-vel való ejtését is valószínűsíti.

4.3. KNEZSA ebbe az etimológiai körbe a Somogy megyei, általa *Debregy*-nek mondott település nevét is bevonja (1947–1949: 8). Ennek első adatát CSÁNKIra hivatkozva közli, aki azonban *Debreg* alatt tárgyalja a középkori falu történetét, nyilván amiatt, hogy az „a mai döbrögi pusztának felel meg” (Cs. 2: 599). Az alábbi adatokat közli róla: 1414, 1423: *Debregh*, 1415: *Debreregh* [ez esetleg egy *Debregh* alak tévesen lejegyzett vagy olvasott formája lehet], 1454: *Vadum Debred* [ez a település neve éppúgy lehet, mint gázló, zátony megnevezése], 1499: *Debrek* (Cs. i. h.). A *gh*-ra végződő formák — ahogyan azt már *Debrőd* régebbi adatai kapcsán is jeleztük — [*dēbrēgy*] és [*dēbrēg*] alakot is tükrözhetnek. Egykori [*dēbrēgy*] változatra utaló kétségtelen adatunk ez esetben azonban nincs, van viszont egy, a 15. század közepéről származó [*dēbréd* ~ *dēbröd*] névformánk. A *-d* képzős névváltozat nagyjából ebben az időben tűnik fel *Debrőd* adatai között is, kiszorítva a régebbi *-gy* képzős változatot. Az itt elemzett Somogy megyei *Debreg* ~ *Döbrög* esetében sem minden alap nélkül tehetünk fel a *-d* képzős változat előzményeként egy régebbi *-gy* képzős formát, amit adatok nem feltétlenül erősítenek ugyan meg, ám a település első említését csak a 15. század elejéről ismerjük. A *-d* végű névalak mellett ugyanúgy szerepelnek feltehetően *-g* végű formák itt is, mint ahogyan azt az abaúji *Debregy* ~ *Debréd* ~ *Debreg* esetében láttuk. Csakhogy míg ott a *-d* végű forma állandósult, itt a *-g* végű *Debreg* vált

általános használatúvá. A -g végű formák megjelenését itt sem tudjuk mással magyarázni, mint a -g-re végződő helynevek analógiás hatásával. A helynevek végén álló -g olykor ugyanis képzőszerűen viselkedik: BÉNYEI ÁGNES végződéscserét lát a *Csábrád* > *Csábrág*-féle változásokban (2012: 47), amelyet a *Sáráng* > *Sáránd* típusú változások is alátámasztanak (RÁCZ A. 2007: 238). TÓTH VALÉRIA ilyen esetekben a szóvégi -g-t helynévképzőnek tekinti (1997: 163). Ez a felvetés komolyabb megfontolást, illetve vizsgálatot igényel, az ősmagyar korig visszavezethető -g denominális nomenképző a helynévformáns szerephez mindenesetre megfelelő alapot nyújthatott (SZEGFÜ 1991: 240, 242, 244).

A 15. század végéről való adat pedig azt mutatja, hogy átmeneti változatként ennek a g végű formának zöngétlen [*dēbrēk*] realizációja is megjelent. Ha e fenti gondolatmenettől eltérően nem számolunk egy eredeti -gy képzős változattal, hanem egy *Debreg* alakot tekintünk elsődleges formának, akkor ehhez elfogadható etimológiai magyarázatot nem tudunk kapcsolni. (A FNESz. nem tárgyalja a *Döbrög* helynév eredetét.) A település újabb kori adatai *ö-ző* formát mutatnak: 1864, 1865: *Döbrög*, s ugyanígy hangzik a mai nyelvben is (SMFN. 217/156, 329, 332, 219/127).

A névből -i formánssal alakult *Döbrögi* családnevet ma 4 személy viseli Magyarországon, *Debregi* nevűek viszont nincsenek (HAJDÚ 2012: 254). KÁZMÉR a 14–17. századból csak egyetlen *Gregorius Debregi* (1580) családnevet idéz, s ezt a Somogy megyei település nevéből származtatja (RMCsSz. *Debregi*). Az adat Báthory István lengyel király számadáskönyveiből való, ahol ugyanebből az évből három *Debredi* nevű személy, Iacobus, Petrus és Mihály is említve van, olyan családnevűek között, mint *Topolcsányi*, *Iglói*, *Beregszászi*, *Técsi* (VERESS 1918: 111, 115, 164). A körülmények itt inkább a felvidéki, abaúji *Debréd*-re utalnak, amelynek egykori *Debreg* változatát is valószínűsítettük a fentiekben; a kronológiai körülmények azt mutatják, hogy a *Debregi* családnev ebből is létrejöhetett.

4.4. KNIEZSA nem vonta ugyan be e vizsgálati körbe az Erdélyben található *Debrek* települések megnevezéseit, ezek történeti adatai azonban hasonlóságot mutatnak a somogyi *Debreg* ~ *Döbrög* előfordulásaival, így nem minden ok nélkül való az itteni tárgyalásuk. Nagy- és Kisdebrek szomszédos települések az egykori Szolnok-Doboka vármegye Bethleni járásában. Bizonyára faluosztódással jöttek létre, Nagydebrek sokáig jelző nélküli formában említik a források: 1456: *Dobrok*, 1485: *Debreg*, 1502: *Dewbrewk*, 1576: *Debric*, 1607: *Nagy Debrik*, 1614: *Debregh*, 1721: *Debrek*, 1827: *Nagy Debreg* (EO. 1: 374). Kisdebrek első említései későbbiek: 1585: *Debrecse*, 1603: *Kis Debrek*, 1611: *Kis-Debregh*, 1721: *Kis-Debrek* (EO. 1: 374). Tőlük északra, mintegy 30 km távolságban az egykori Szolnok-Doboka vármegye Magyarlápósi járásában fekszik Láposdebrek, amelyet a források jó ideig ugyancsak jelző nélküli formában említenek: 1531: *Debrek*, 1537: *Debrewk*, 1548: *Debrek*, 1553: *Debregh*, 1615: *Debrek*, 1721: *Lápos-Debrek* (EO. 1: 374).

KNIEZSA Nagy- és Kisdebrec nevével — bizonyára az első, 1456-ból való, veláris hangúnak tűnő említése alapján — a mellette folyó patak nevéből eredezteti, noha megállapítja, hogy a víznévre nincs adatunk. A víz nevével szláv eredetűnek tartja, és *Dobrik* formában következteti ki, amit a *dobrъ* 'jó' származékának mond (1942: 14). Ez a magyarázat azonban aligha fogadható el, mivel egy kivételével a nevek adatai palatális magánhangzót mutatnak — de esetleg a *Dobrok* forma mögött is húzódhat [*döbrök*] ejtésű név (vö. KNIEZSA 1952: 31, 52; 194), ahogyan ezt a hangalakot az 1502-ből való adat egyértelműen mutatja is —, másfelől pedig ennek alapján nem tudjuk megvilágítani az adatok végén sűrűn feltűnő *-s* formákat. A leginkább azonban az bizonytalanít el bennünket, hogy ily módon nem magyarázható meg a vízvásztón is túl, távolabb fekvő (Lápos)Debrec nevének eredete. Ezt egyébként VIRÁGH RÓZSA szláv eredetűnek mondja, és a szláv *dobru* 'erdő' kicsinyítő képzős *debrec* 'kis erdő' származékából eredezteti (1931: 29). Ezek létét azonban szláv etimológiai forrásokból nem igazolja.

A két Debrec (Nagy- és Kisdebrec, illetve Láposdebrec) neve nagy valószínűséggel azonos eredetre vezethető vissza. Adataik egymással nagy hasonlóságot mutatnak, s emlékeztetnek a somogyi *Debrec* ~ *Döbrög* középkori névváltozataira is. Az erdélyi nevek első adatai azonban későbből valók, de a *-g* végű formák mindkét esetben adathozhatóak a 15–16. századból, és szórványosan előfordulnak a későbbiekben is: találunk rá példát még a 19. század elejéről is. A *-k* végű változatokhoz képest — ahogyan a somogyi név esetében is — hangtani okok miatt ezt tarthatjuk elsődlegesnek. (A *-g* végű formák másodlagossága legfeljebb a [*dëbrëgbe*] típusú toldalékos alakokból való elvonással lenne magyarázható.) A név végi *-g* helyén nem egy esetben jelentkezik e hang zöngétlen párja, a *-k*: *Gombolyag* > *Gombolyak*, *Ecseg* > *Ecsek* (BÉNYEI 2012: 48) s ugyanezt jelzi (Bihar)-*Diószeg* legkorábbi *Gyozyk* adata is (RÁCZ A. 2007: 83). Régebbi adatok híján a fenti egyezések alapján az erdélyi *Debrec* települések nevével talán összevethetjük alakulásmód és eredet szempontjából a somogyi *Döbrög* nevével, s kapcsolhatjuk ennek révén egykori *dëbrë* ~ *dëbrë* szavunkhoz vagy esetleg annak későbbi *deber* változatának *deber-* tövéhez.

Debreci családnevet sem HAJDÚ (2012), sem pedig KÁZMÉR (RMCsSz.) nem említi, elképzelhető azonban, hogy a fent tárgyalt *Debreci* nevének között volt olyan, aki e települések valamelyikére utalóan kapta a nevet.

4.5. Az itt tárgyalt földrajzi köznévhöz jó eséllyel kapcsolhatjuk hozzá az ugyancsak erdélyi, közelebbről szilágysági *Debren* település nevével is. Ennek történeti adatai meglehetősen egyneműséget mutatnak: 1300: poss. *Debren*, 1388, 1406: villa Hungaricalis *Debren*, 1475: *Debren*, de van köztük egy 1450: *Debrend* változat is (EO. 1: 375, Cs. 1: 554). A nevet KISS LAJOS pusztai személynévből magyar névadással keletkezett megnevezésnek mondja, amelynek alapjául egy 1387: *Dobrin* 'egy román férfi' típusú név szolgált. A személynévet a szlávból származtatja.

Ez esetben a név hangrendjének megváltozásával kellene számolnunk, ám veláris magánhangzót tartalmazó adatai nincsenek a helynévnek.

Korábban — kérdőjellel ugyan — HEFTY a helynevet a *debre, deprő* származékaként tárgyalta (1911: 11–2), s ezt a véleményt VIRÁGH is elfogadta (1931: 29). E névfejtés bizonytalanságát leginkább talán a név végén álló *-n* okozta, amely helynévbéli szerepének megítélése ma sem egyértelmű a kutatók körében. BENKŐ az *-ny*-t a magyar helynévképzők között említi (2004: 416), és ugyanígy tárgyalja BÉNYEI is (2012: 103–7), ám a TNyt. helynévképzői között nem találjuk meg (SZEGFÜ 1991). Megítélesem szerint kellő számú meggyőző helynévadat és jó érvek szólnak amellett, hogy ezt az elemet — gyakori *-n* változatával együtt — helynévképző formánsnak tekintsük.

A *Debren* ennek megfelelően tartható a *děbré ~ děbrě* földrajzi köznévből vagy ennek fent említett *deber ~ debre-* változatából az *-n* helynévképzővel létrehozott alakulatnak. A névnek a 15. század közepén feltűnő *Debrend* változata az *-n* végű helynevek *-d* képzővel való jellegzetes bővülését példázza (BÉNYEI 2012: 107–8). HEFTY a fenti településnév mellett további, etimológiai szempontból ide sorolható háromszéki neveket is említi: *Debren pataka, Debrén teteje* (i. h.).

Családnévi használatban KÁZMÉR egyetlen ide tartozó adatra utal: 1504: Emerici *Debreni* (RMCsSz.). Ma Magyarországon négy személy viseli a *Debreni*, egy a *Debren* nevet (HAJDÚ 2012: 232). Vas megyében Óriszentpéter határának egy részét *Döbrenyi* néven ismerik, a 19. században ezt *Döbrenyei* formában említik (VMFN. 403). A név családnévi eredetű éppúgy lehet, mint elsődleges, a *Debren* névvel azonos módon keletkezett helynév *-i* képzős formája.

4.6. Az itt tárgyalt nevek alapjául szolgáló közszó alakváltozatai között — ahogyan a fentiekben erről már szó esett — *döbör* típusú hangalakokat is találunk. Ez a szó rejlik a Vas megyei *Döbörhegy* település nevében, amelynek első említése *Deberhegye* formában 1538-ból való (FNESz. *Döbörhegy*). Ugyanígy magyarázta a nevet VIRÁGH is (1931: 33), de KISS LAJOS az előtagban személynevet lát, leginkább a szláv **dobrъ* 'jó' melléknévből való 1138/1329: *Dubur* formát, de szóba hozza a 1211: *Teber* személynevet is (FNESz. i. h.).

A közszoói eredet gyanúját erősíti azonban az a körülmény, hogy a közelebbi-távolabbi környéken a *Döbör* több mikronévben is előfordul. A Vas megyei Csehiben *Döbör-hegy*-nek hívnak egy szőlőhegyet, amely körül *Döbör, Döbör alja, Döbör-köz, Döbör-kút, Külső-, Belső-Döbör* stb. neveket említenek, ezek 19. századi forrásokból is adatolhatók (VMFN. 538). A Baranya megyei Szulimán határában a 19. század közepén jegyezték fel a *Döbör, Döbördülő* „völgyes” szántóföld nevét (BMFN. 1: 402). A Veszprém megyei Cseszneken pedig egy dombot neveznek *Döbör-hegy*-nek (VeMFN. 4: 54).

Eredetét tekintve talán közvetlenül nem tartozik ide a burgenlandi *Döbör* település neve, amely a szakirodalom szerint a mellette folyó víz szláv etimonú nevéből kapta német *Doiber* nevét, a magyar névváltozat pedig ebből az alakból „van

magyarítva” (MOÓR 1936: 93, továbbá SCHWARTZ 1927: 221). A magyar alak — amely már a 18. századból is adatolható (1773: *Döbör*, vö. FNESz. *Döbör*) — azonban a környékbeli nevektől és a feltételezhetően mögöttük húzódó földrajzi köznévtől bizonyára nem függetlenül jöhetett létre.

Ugyanebbe a névcsoporthoz tartozhat a HEFTY által Bereg megyéből említett *Deber alja* név is (1911: 45), amelynek előtagja — az itteni nyelvjárásterületnek megfelelően — nem *ö-ző* formában szerepel. A Szatmár megyei Panyola határában egy víz menti helynek pedig *Debri-szeg* a neve, amelyet a helybeliek szerint tulajdonosáról neveztek el (SzSzMFN. 2: 305). Ezt a magyarázatot esetleg kétséggé teheti, hogy a túlpárti Szamosszeg nevei között már 1864-ben szerepel *Debri Szeg* formában (SzSzMFN. 4: 511). E nevekben az előtag valóban lehet személynév, amely leginkább *Debrő* település nevéből alakulhatott (erről lásd alább), de 1560-ból a Tiszakönyöknél levő viszonylag közeli Bezdédről ismerünk Blasius *debre* személynévet is (N. FODOR 2002: 107). Emellett nem zárható ki az sem, hogy a *Debri* egy eredeti *Deber* helynév *-i* képzős formája: ugyanilyen hangzóhiányos tőváltzatban ismerjük ezt a Vas megyei Csehiből is: *Belső-döbri-szőlőhegy* (VMFN. 538). Mindehhez hozzátehetjük még azt is, hogy a névhasználók a számukra közsői azonosíthatósággal nem rendelkező neveket szívesen kapcsolják akár általuk nem is ismert, feltételezett személynemekhez: a fent említett tapolcafői *Döbrés* nevét a helybeliek például úgy magyarázzák, hogy valamikor egy *Döbrés* nevű uraságé volt (HOFFMANN 1975: 14). Hasonlót olvashatunk a Heves megyei Debrő nevének magyarázatáról is Pestynél, akinek a helybeli adatközlője szerint „A község elnevezését Debrő családtól, kié volt, vette.” (HMFN. 2: 15).

4.7. A fentiek mellett Dél-Erdélyben, Háromszék területén is találunk a középkorból egy ide kapcsolható nevet. Ezt GYÖRFFY 1349: *Debrefew* alakban közli, és egy 1875-ből való térkép *Debren patak* adatával azonosítva *Debrenfew*-re javítja (Gy. 2: 101, 202). Ugyanez a hely azonban 1399-ben *Debrefü* alakban tűnik fel (JANITSEK 2008: 83), ami azt igazolja, hogy a [*dēbrēfō ~ dēbrēfū*]-nek hangzó név a *debre/Debre* és a *fő* összetételeként elemezhető. Az előtag — akár közsóként, akár abból alakult helynévként is szerepel az összetett névben — térszínformát jelölő jelentésével azonos értelmű földrajzi köznevek a *fő* utótag mellett gyakran szerepelnek hasonló névszerkezetekben, vö. pl. *Aszó-fő*, *Áj feje* (HOFFMANN 2010: 122).

4.8. Amint azt korábban láttuk, KNEZSA ISTVÁN a Heves megyei *Debrő* (ma Al- és Feldebrő) nevét is az itt tárgyalt etimológiai bokorba sorolta, s ezt is — a többi névhez hasonlóan — magyar képzővel alakult névnek tartotta, azt azonban nem említette, hogy mely képző jelenlétére gondolt (1947–1949: 8). A név történeti adatai meglehetősen egységes képet mutatnak: 1219/1550: *Debrev*, 1271/1284: *Debreu* (Gy. 3: 77–8), 1352: *Debreu* (Cs. 1: 60), 1396: *Debrew* (Sugár 71), 1459, 1464: *Debrew* (Cs. 1: 52), és kivétel nélkül [*dēbrō*] hangalakra utalnak. LIPSZKYNél emellett még *Döbrő* formát is találunk (Rep.), ma azonban csak *Dēb-*

rő alakban él a helybeliek nyelvében (HMFN. 2: 15, 24). *Debrő-völgy* nevet ismerünk nem messze az itt említett Al- és Feldebrőtől: Heves megyében Egerbaktán neveznek így egy völgyet (ugyanilyen adatai vannak a 19. században is), amelyben egy „víz által kimosott mély árok” a *Debrő-völgyi-árok* nevet viseli (HMFN. 1: 133).

Az eddig elemzett nevekben kivétel nélkül azt láttuk, hogy a helynévképző előtt eredendően *é* ~ *ë* áll, s legfeljebb szórványosan tűnik fel ebben a helyzetben az *ö* ~ *õ* a 16. századtól kezdődően. *Debrő* neve viszont már a 13. század elején szóvégi palatális labiális magánhangzóval szerepel. A mai *-i* képzős formákban azonban *ë*- tövet találunk: *dëbrëi* (de emellett létezik *dëbröi* változat is), *Dëbrëi-föd* (HMFN. 2: 15, 24, 4: 266). Családnévként a történeti forrásokban jórészt *Debrey* alakban fordul elő, de van *Deobrei* és *Debröji*, sőt *Debry* alakváltozata is (RMCsSz.). A mai magyarországi családnevek között csaknem 300 *Debri* (*Debrey*) szerepel, valamint néhány *Debri* és *Debrő* s egy-egy *Debröi*, *Debröy* (HJDÚ 2012: 232).

KNIEZSA elgondolása nyomán haladva a *Debrő* névben képzőként legfeljebb a kicsinyítő szerepű *-ő* jöhetne szóba (SZEGFÜ 1991: 242), ám ez egy *dëbré* ~ *dëbrë* szóalakhoz morfofonológiai okok miatt aligha járulhatott volna. KISS LAJOS magyarázata szerint „A *Debrő* hn. etimológiailag azonos a m. R. *debrő* 'széles, kiterült, lapos fenekű völgy' fn.-vel”, aminek előzményét a szlk. N. *debra* szóban látja (FNESz. *Feldebrő*). Ez az eredeztetés elfogadhatónak tűnik, de felveti annak a szükségességét, hogy a csak az utóbbi századokból adatolt *debre*, *debrő* szónak — amely az eddig elemzett nevek tanúsága szerint a középkorban is létezett — a korai történetével is foglalkozunk.

5. Az előzőekben áttekintett helynevek közül a *Debrey* első előfordulása a legrégebbi: 1113-ból adatolható. Ez azt mutatja, hogy a képzés alapjául szolgáló közszó, földrajzi köznévi ekkor már létezett a magyar nyelvben. A névadatok alapján ebben az időben [*dëbré*] formában hangozhatott. A szóvégi magánhangzó hosszúságát — ahogyan már utaltunk is rá — néhány adat helyesírási jellege is jelzi, másfelől viszont általános hangtörténeti ismereteink alapján is következtethetünk erre: a korai ómagyar korban szó végén csak felső nyelvállású rövid magánhangzók álltak, az *á*, *é* rövid párja nem fordult elő ebben a fonotaktikai helyzetben. Az *á*, *é* megrövidülése szóvégi helyzetben a 13. században indult meg, és a 14. században fejeződött be (BÁRCZI 1967: 166, E. ABAFFY 2003: 345–6). A szóból alakult képzős helynévi formákat ennek megfelelően *Debréj* ~ *Debrey*, *Debrégy* ~ *Debregy*, *Debréd*, *Debrés*, *Debren* alakban rekonstruálhatjuk. A képző előtt álló magánhangzó jellegét, hosszú vagy rövid voltát az befolyásolhatta egyrészt, hogy az adott nyelvjárásterületen milyen alakban volt használatos a kérdéses földrajzi köznévi, mivel — mint alább látni fogjuk — ez többféle alakban is bekerülhetett a magyar nyelvbe, másrészt pedig hathatott rájuk az azonos kép-

zövel alakult helynevek hangalakja is. Emellett pedig szerepet játszhatott az is, hogy a kérdéses földrajzi köznévi többféle alakban is bekerülhetett a magyar nyelvbe.

A szóvégi magánhangzó megrövidülése után a földrajzi köznévi [dēbrē] formában hangozhatott. A *Debrő* helynévi adataiból azonban arra következtethetünk, hogy a szónak létezett már a 13. század elején [dēbrō] változata is. A TESz. szerint a *debre*, *debrő* végződése „a kicsinyítő képzős szavak hatását mutatja” (TESz. *döbör*). Nem tagadva, hogy a nyelv egy-egy elemének történetét az asszociatív alapú hatások egész sora befolyásolhatja akár egyidejűleg is, egy másik analógias változást talán még ennél is nagyobb valószínűséggel tehetünk föl.

Ebben a korban jellegzetes volt ugyanis az olyan szóalakváltozatok megléte, amelyek szóvégi *ő* ~ *é* magánhangzó-megfelelést mutattak: *erdő* ~ *erdé*, *fő* ~ *fé*, *mező* ~ *mezé*. E nominatívuszi formák különböző tőváltozatokból állandósultak, s az *ő* ~ *é* megfelelést ma is számos lexikalizálódott tőalakváltozat (pl. *idő* ~ *idén*), illetve nyelvjárási forma örzi (a fenti példákhoz lásd pl. az ÚMTsz. adatait, a jelenség nyelvtörténeti hátteréhez pedig: BÁRCZI 1958: 36–8, BERRÁR 1968: 224–6, SÁROSI 1991: 186, 2003: 354–6). Emellett számolni kell azzal is, hogy a földrajzi köznevek között meglehetősen sok — főképpen melléknévi igenévi eredetű — *ő*-re végződő szó van, s ezek szintén közrejátszhattak abban, hogy a *dēbré* mellett már a 13. század elején létezett az *ő* végű *dēbrō* változat is.

A *dēbré* ~ *dēbrō* ~ *dēbrē* földrajzi köznévből alakult ómagyar kori helynevek adatai alapján a közsóra vonatkozóan az alábbi következtetések adódnak. A szó korán, már a 12. század előtt bekerült a magyarba, amit első, 1113-ból való helynévi alkalmazása mutat. A földrajzi köznévi a magyar nyelvterület nagy részén ismert lehetett (ehhez lásd az ide kapcsolható helynevek területi viszonyait bemutató térképet az írádom végén, amelyen az ómagyar korból adatolható helynevek félkövér szedéssel szerepelnek, az alakváltozataik pedig zárójelben), mivel a belőle alakult helynevek a Dunántúlon (a déli és a középső részén), a Felvidéken (a nyugati és a keleti részén, de még a Mátra déli lábánál is), valamint Észak- és Dél-Erdélyben is megtalálhatók. Széleskörű ismertségét közvetve az is mutatja, hogy a helynévadásnak többféle modellje is épült rá: helynévként alkalmazták önmagában, névképző formáns nélkül (*Debrő*), többféle helynévképzővel (*Debréj*, *Debrégy*, *Debréd*, *Debrés*, *Debren*), valamint összetételben is (*Debre-fő*). Ebben a tekintetben hasonlóságot mutat például az ugyancsak szláv eredetű *halom* földrajzi köznévi, amely hasonló módon vett részt a régi magyar helynévadásban (*Halom*; *Hal mágy*, *Hal maj*, *Hal mi*, *Hal mod*, *Hal mos*, *Hal mosd*). Míg ez utóbbi azonban gyakran feltűnik a földrajzi köznevek jellegzetes szerepében, kétrészes helynevek második névrészeként (*Szeghalom*, *Terem-halom*, vö. KMHsz. 1.), a *debre* ~ *debrő* ilyen funkcióját nem tudjuk kimutatni.

Az ómagyar korban már létező magyar földrajzi köznévi szláv forrásaként — a fent bemutatott helynévi adatok szóföldrajzi értékelése alapján — a szlovák nyelv-

vet, illetve a kelet-szlovák nyelvjárást megjelölni aligha lehet. Sokkal inkább arra gondolhatunk, hogy a honfoglalást követően a Kárpát-medencében élő, kései őszlávot beszélő népesség nyelve lehetett a magyar szó forrása. (A szláv nyelvek differenciálódásának ilyen értelmű felfogásához lásd ZOLTÁN 2012: 420–1.)

A szó egykori jelentése egyfelől a magyar közszói adatok, kisebb mértékben a tulajdonnévi előfordulások, másfelől pedig — az elsősorban a magyarral közvetlenül érintkező — szláv nyelvekbeli jelentései alapján következtethetünk. A szláv nyelvekben főképpen térszínformanévként szerepel: 'üreg, vízmosásos mélység', 'szakadék', 'szurdok' értelemben, de erdőt is jelöl: 'sűrűség, rengeteg', 'erdős hegyszoros' (TESz. *döbör*). Mint korábban láttuk, a magyar köznévi újabb kori adatai is térszínformára vonatkoznak, eszerint a szó leginkább 'mélyedés; völgy; vízmosás' jelentésben szerepelhetett a régiségben.

Ezek alapján helynévként elsődlegesen természeti neveket alkothattak belőle: a fenti idézett középkori adatok közül ilyen a *Debre-fő* és a *Debrej* s esetleg még a *Debregy* (*Debród*) és a somogyi *Debreg* (*Debréd*) egy-egy említése. A többi névadat település megnevezéseként szerepel: a természeti nevekből (domborzati nevekből, víznevekből, erdőnevekből stb.) alakult helységnevek azonban az egyik leggyakoribb és talán egyik legősibb típusát képviselik a településneveknek.

Az itt vizsgált földrajzi köznévi az újabb korból adatolható helynevekben is megtalálható. (Ezeket az alábbi térképen normál szedéssel tüntettem fel, az esetleg feltehetően személynévi eredetűeket azonban kihagytam közülük.) Ezek keletkezési korát pontosabb adatolás híján nem tudjuk meghatározni, de akadhatnak közöttük akár a középkorig visszavezethető nevek is.² Az itt tárgyalt nevek többségétől fonotaktikai tekintetben eltérnek a *Döbör* jellegű, CVCVC hangszerkezetű nevek, amelyek — egy-két *Deber* kivételével — a Dunántúlon csoportosulnak. E nevek hátterében a *debre* ~ *debrő* köznévi *deber* ~ *döbör* változata állhat, amely a területi elterjedtség alapján is nagy valószínűséggel a szlovén *debèr* 'szakadék, vízmosásos mélység' (TESz. *döbör*) átvétele lehet. Ugyanez a forma a nyelvterület keleti részén is megjelenik (*Deber alja*), s elképzelhető, hogy még további, a képző előtt rövid magánhangzót mutató nevek (*Debrek*, *Debren*) létrejöttében is szerepet játszott. Ez arra utal, hogy a kérdéses földrajzi köznévi a magyarba többszörösen is átkerülhetett, s ennek megfelelően a nyelvterület különböző részein eltérő alakokban volt használatos. Ezt a különbséget a belőle alakult helynevek mellett a közszó korábban idézett újabb kori előfordulásainak hangalaki változatai is világosan jelzik.

6. Reményeim szerint a fenti vizsgálatok némileg tovább lendítették az itt tárgyalt közszó és a belőle származó nevek alaposabb megismerésének az ügyét oly módon, hogy egyrészt feloldották a szakirodalom néhány e téren mutatkozó el-

² A mikrotoponimák olykor igen szívós fennmaradását számos helynévi igazolja (lásd pl. HOFFMANN 2010: 150–1).

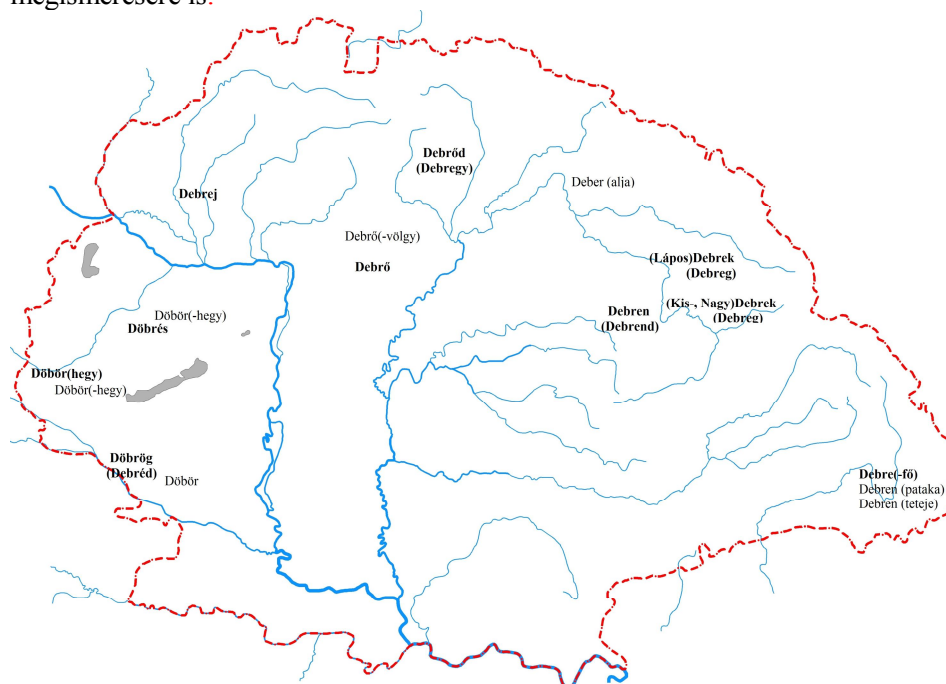
lentmondását, másrészt pedig talán új ismereteket is hozzátettek e kérdést illetően az eddigi tudásunkhoz. Ám a kutatómunka — ahogyan az általában lenni szokott — számos megoldásra, továbbgondolásra, feldolgozásra váró problémát is elének hozott, amelyek feltárására ennek az írásnak a keretében többféle ok miatt sem vállalkozhatom. A továbbvivő szálak közül azonban szeretném kiemelni az általam legfontosabbnak tartottakat.

Az idetartozó nevek vizsgálati lehetősége nagy mértékben a rendelkezésünkre álló adatok mennyiségétől függ mind a régebbi, mind pedig az újabb korokra vonatkozóan. A fenti elemzéshez én magam azokat a forrásokat használtam fel, amelyek jól kezelhető névmutatóval is el vannak látva. A figyelembe vett munkák köre így is meglehetősen bőséges volt, de nem kevés forrásközlést mutató híján kénytelen voltam figyelmen kívül hagyni. E probléma rámutat a nagy méretű kompendiumok, adattárak, adatbázisok fontosságára is, amelyek nélkülözhetetlenek az ittenihez hasonló, nagy névanyagot igénylő munkában. Az így vizsgálatba vonható anyag mennyisége — részben a digitális kultúra elterjedésével együtt — folyamatosan és egyre gyorsabban gyarapodik, ami reményt ad arra, hogy akár viszonylag rövidebb időn belül is az itt felhasznált források köre s így várhatóan az elemzésbe vonható adatok mennyisége is jelentősen bővülni fog.

Ugyanez a megállapítás érvényes a helynevekkel kapcsolatos családnevek körére is. Ezeket kevésbé szokás ugyan bevonni a helynevek történeti-etimológiai elemzésébe, úgy gondolom azonban, hogy a fentiek is azt mutatják: ez a nyelvi elemtípus is eredményesen felhasználható a helynév-rekonstrukció eszközeként. S ez nemcsak a családnevek keletkezési korára vonatkoztatható megállapítás, hanem érvényes a legújabb kori személynévanyagra is: a családnevek ugyanis archaikus jellegükből következően számos vonást megőriztek a keletkezésükkor fennálló nyelvállapotból. Fontos információval szolgálhat a családnevek régebbi és mai területi elterjedtsége is, noha tudjuk, hogy a népesség migrációja e téren igen sok, nehezen követhető változást hozott magával.

Abból, hogy az itt vizsgált magyar földrajzi köznévi szláv eredetű, jogosan következtethetünk arra is, hogy a szláv nyelvekben éppúgy alakultak belőle helynevek, mint ahogyan a magyarban is. Egyes nevek ide kapcsolása fel-felbukkan ugyan a szakirodalomban: KISS LAJOS a *Döbröce* nevet említi (FNESz.), VIRÁGH RÓZSA ide sorolja a *Debréte*, *Debrecen*, *Debercsény* neveket (1931: 29, 33), ez utóbbit GYÖRFFY is megerősíti (Gy. 3: 235), de ezek eredetének megítélése is igen vegyes képet mutat. Az e tekintetben szóba jövő Kárpát-medencei helynevek etimológiai felülvizsgálata nemcsak a fentiek esetében tisztázhat bizonytalan részleteket, és pontosíthat korábbi megállapításokat, hanem minden bizonnyal jó néhány további szláv eredetű helynévnek az e körbe való bekapcsolását is lehetővé teszi majd. Ezek etimológiájának újraértékelése a legújabb szláv nyelvtörténeti eredményeken kell, hogy alapuljon, s ugyanezt kell érvényesíteni az ezek háttérben álló szláv köznevek elemzésében is.

E szó- és névbokor magyar, illetőleg szláv közszói és tulajdonnévi képviselőinek tüzetes elemzése nemcsak a szláv–magyar kapcsolatok újabb részleteire világíthat rá, hanem lehetőséget ad az egyes nyelveken belüli folyamatok pontosabb megismerésére is.

1. ábra. A debre, debrő, deber földrajzi köznévből alakult magyar helynevek.

Irodalom

- E. ABAFFY ERZSÉBET (2003), Az ómagyar kor. Hangtörténet. In: *Magyar nyelvtörténet*. Szerk. KISS JENŐ–PUSZTAI FERENC. Bp. 301–51.
- Ballagi = BALLAGI MÓR, *A magyar nyelv teljes szótára I–II*. Bp., 1867–1872.
- BÁRCZI GÉZA (1958), *Magyar történeti szókantán 1. A szótövek*. Bp.
- BÁRCZI GÉZA (1967), Hangtörténet. In: BÁRCZI GÉZA–BENKŐ LORÁND–BERRÁR JOLÁN, *A magyar nyelv története*. Bp. 95–180.
- BEKE ÖDÖN (1905), *A pápavidéki nyelvjárás*. Nyelvészeti Füzetek 17. sz. Bp.
- BENKŐ LORÁND (1997), *Tokaj és kapcsolt nevei*. In: *Nyíri Antal kilencvenéves*. Szerk. BÜKY LÁSZLÓ. Szeged. 29–36.
- BENKŐ LORÁND (2004), Az ómagyar kori *-j, -aj, -ej* helységnévképző. *MNy.* 100: 406–19.
- BÉNYEI ÁGNES (2012), *Helynévképzés a magyarban*. Debrecen.
- BERRÁR JOLÁN (1968), A szóelemek alaktörténete. In: BÁRCZI GÉZA–BENKŐ LORÁND–BERRÁR JOLÁN, *A magyar nyelv története*. Bp. 212–35.

- BMFN. = *Baranya megye földrajzi nevei I–II.* Szerk. PESTI JÁNOS. Pécs, 1982–1983. CzF. = CZUCZOR GERGELY–FOGARASI JÁNOS, *A magyar nyelv szótára.* Pest, később Bp., 1862–1874.
- Cs. = CSÁNKI DEZSŐ, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában I–III., V.* Bp., 1890–1913.
- DHA. = *Diplomata Hungariae Antiquissima.* Vol. I. Redidit GYÖRFFY GYÖRGY. Bp., 1992.
- EgyhEml. = *Egyháztörténeti emlékek a Magyarországi hitújítás korából I–V.* Szerk. KARÁCSONYI JÁNOS–KOLLÁNYI FERENC. Bp., 1902–1912.
- EO. = *Erdélyi okmánytár. Oklevelek, levelek és más írásos emlékek Erdély történetéhez I.* Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel regesztákban közlésezi JAKÓ ZSIGMOND. Bp., 1997.
- EtSz. = GOMBOCZ ZOLTÁN–MELICH JÁNOS, *Magyar etymologiai szótár I–II.* Bp., 1914–1944.
- FEHÉRTÓI KATALIN (2004), A *Pokaj* helynév eredete és az ómagyar kori *-j ~ -aj/-ej* helynévképző. *MNy.* 100: 75–9.
- FEHÉRTÓI KATALIN (2005), Feltevések és magyarázatok *j* végű Árpád-kori tulajdonneveinkről. *MNy.* 101: 454–61.
- Fényes Elek (1851), *Magyarország geographiai szótára, melyben minden város, falu és puszta, betűrendben körülményesen leíratik I–IV.* Pest, 1851.
- FNESz. = KISS LAJOS, *Földrajzi nevek etimológiai szótára I–II.* Negyedik, bővített és javított kiadás. Bp., 1988.
- N. FODOR JÁNOS (2002), *A Tiszakönyök családnevei 1560-ból.* Bp.
- Gy. = GYÖRFFY GYÖRGY, *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I–IV.* Bp., 1963–1998.
- H. = *Hazai okmánytár I–V.* Kiadják: NAGY IMRE–PAUR IVÁN–RÁTH KÁROLY–VÉGHÉLY DEZSŐ. Győr, 1865–1873. VI–VIII. Kiadják: IPOLYI ARNOLD–NAGY IMRE–VÉGHÉLY DEZSŐ. Bp., 1876–1891.
- HAJDÚ MIHÁLY (2012), *Újmagyarkori családneveink tára. XVIII–XXI. század. I. Adatok.* Bp.
- HEFTY GYULA ANDOR (1911), *A térszíni formák nevei a magyar népnyelvben.* Nyelvészeti Füzetek 66. sz. Bp.
- HMFN. 1. = *Heves megye földrajzi nevei 1. Az egri járás.* Közzétette: PELLE BÉLÁNÉ. *MNyTK.* 125. sz. Bp., 1970.
- HMFN. 2. = *Heves megye földrajzi nevei 2. A Füzesabonyi járás.* Szerk. PELLE BÉLÁNÉ. *MNyTK.* 144. sz. Bp., 1975.
- HMFN. 4. = *Heves megye földrajzi nevei 4. A Gyöngyösi járás, Hatvan és környéke, Eger.* Közzétette: PELLE BÉLÁNÉ. *MNyTK.* 181. sz. Bp., 1988.
- Hnt. = Helységnevtárak az alábbi évekből: 1877, 1893, 1898, 1900, 1907.
- HOFFMANN ISTVÁN (1975), *Tapolcafő földrajzi nevei. Stúdium (A KLTE tudományos diákköreinek kiadványai)* 6: 5–40.
- HOFFMANN ISTVÁN (1984–1985), A helynévrendszer változásai egy határrésszé vált településen. *MNyj.* 26–27: 103–14.

- HOFFMANN ISTVÁN (2010), *A Tihanyi alapítólevél mint helynévtörténeti forrás*. Debrecen.
- HOFFMANN ISTVÁN (2013), *Mikrotoponímiai vizsgálatok I. Tapolcafő helynevei*. Debrecen.
- HORNÝÁNSKY, VICTOR (1858), *Geographisches Lexikon des Königreichs Ungarn*. Pest.
- HORVÁTH ENDRE (1906) *A bakonyalji nyelvjárás*. Nyelvészeti Füzetek 34. sz. Bp.
- JANITSEK JENŐ (2008), *A háromszéki Székföld jelenkori és történeti hely- és családnévei*. MND. 201. sz. Bp.
- KMHsz. = *Korai magyar helynévszótár 1000–1350. 1. Abaúj–Csongrád vármegye*. Szerk. HOFFMANN ISTVÁN. Debrecen, 2005.
- KNIEZSA ISTVÁN (1942), *Erdély víznevei*. Kolozsvár.
- KNIEZSA ISTVÁN (1947–49), *A zabori apátság 1111. és 1113. évi oklevelei mint nyelvi (nyelvjárás) emlékek*. MNny. 6: 3–50.
- KNIEZSA ISTVÁN (1952), *Helyesírásunk története a könyvnyomtatás koráig*. Bp.
- KNIEZSA ISTVÁN (1955), *A magyar nyelv szláv jövevényszavai I/1–2*. Bp.
- LIPSZKY, Mappa = LIPSZKY, JOANNES, *Mappa generalis regni Hungariae*. Pesthini, 1806.
- LIPSZKY, Rep. = LIPSZKY, JOHANNES, *Repertorium locorum objectorumque in XII. tabulis mappae regnorum Hungariae, Slavoniae, Croatiae, et Confiniorum Militarium magni item principatus Transylvaiae occurrentium I–II*. Budae, 1808.
- L1 = Kataszteri iratok. MOL. S 79.
- L2 = Veszprém vármegye nemesi közgyűlésének iratai. Határjárások (Metales). VeML. IV. 1. o.
- L3 = Veszprém vármegye nemesi közgyűlésének iratai. Osztálylevelek (Divisionales) VeML. IV. 1. k.
- L4 = Gyűjtemények. Mohács előtti oklevelek gyűjteménye. VeML. XV. 1. Tsz.
- L5 = Veszprém Vármegye Törvényszékének iratai. Polgári perek. VeML. IV. 3. a.
- L6 = Gyűjtemények. A veszprémi Bakonyi Múzeum történelmi iratgyűjteménye. Vecse szék jegyzőkönyvei. VeML. XV. 2.
- L7 = Gyűjtemények. A veszprémi Bakonyi Múzeum történelmi iratgyűjteménye. Tapolcafő községre vonatkozó iratok. VeML. XV. 2.
- L8 = A győri káptalan bevallási jegyzőkönyvei. A győri káptalan országos levéltára Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltárában.
- L9 = Püspöki levéltár, Győri Egyházmegyei Levéltár.
- L10 = Urbaria et Conscriptioes. MOL.
- MELICH JÁNOS (1903–1905), *Szláv jövevényszavaink I/1–2*. Bp.
- MIKLOSICH FERENC (1882), *A magyar nyelvbeli szláv szók*. Nyr. 11: 161–9.
- MIKLOSICH, FRANZ (1884), *Die Slavischen Elemente im Ungarischen*. Wien.
- MIKOVINY = *Mikoviny Sámuel megyei térképei II*. Közzéteszi BENEDEFY LÁSZLÓ. Bp., 1976.
- MoFnT. 2. = *Magyarország földrajzinév-tára II. Veszprém megye*. Bp., 1978.
- MOL. = A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára.

- MOÓR, ELEMÉR (1936), *Westungarn im Mittelalter im Spiegel der Ortsnamen*. Szeged.
- MTsz. = SZINNYEI JÓZSEF, *Magyar Tájszótár I–II*. Bp., 1893–1901.
- NAGY, LUDOVICUS (1828–1829), *Notitiae politico-geographico-statisticae in clyti regni Hungariae, partiumque eidem adnexarum I–II*. Budae.
- RÁCZ ANITA (2007), *A régi Bihar vármegye településneveinek történeti-etimológiai szótára*. Debrecen.
- REUTER CAMILLO (1973), Tájnyelvi szógyűjtés. *Nyr.* 97: 332–42.
- RMCsSz. = KÁZMÉR MIKLÓS, *Régi magyar családnevek szótára. XIV–XVII. század*. Bp., 1993.
- SÁROSI ZSÓFIA (1991), A névszótövek. In: *A magyar nyelv történeti nyelvtana. I. A korai ómagyar kor és előzményei*. Főszerk. BENKŐ LORÁND. Bp. 160–87.
- SÁROSI ZSÓFIA (2003), Morfématörténet. In: *Magyar nyelvtörténet*. Szerk. KISS JENŐ–PUSZTAI FERENC. Bp. 129–72.
- SCHWARTZ ELEMÉR (1927), A vizek és a helységnevek Nyugatmagyarországon. *MNy.* 23: 219–28.
- SMFN. = Somogy megye földrajzi nevei. Szerk. PAPP LÁSZLÓ–VÉGH JÓZSEF. Bp., 1974.
- STANISLAV, JÁN (1948), *Slovenskú juh v stredoveku I–II*. Turčiansky Sv. Martin. 1948.
- Sugár = SUGÁR ISTVÁN, *Borsodi oklevelek a Heves Megyei Levéltárban (1245–1521)*. Miskolc, 1980.
- SZEGFŰ MÁRIA (1991), A névszóképzés. In: *A magyar nyelv történeti nyelvtana. I. A korai ómagyar kor és előzményei*. Főszerk. BENKŐ LORÁND. Bp. 188–255.
- SZSZMFN. 2. = *Szabolcs-Szatmár megye földrajzi nevei 2. A Fehérgyarmati járás földrajzi nevei*. Szerk. KÁLNÁSI ÁRPÁD. Debrecen, 1984.
- SZSZMFN. 4. = *Szabolcs-Szatmár megye földrajzi nevei 2. A Mátészalkai járás földrajzi nevei*. Szerk. KÁLNÁSI ÁRPÁD. Debrecen, 1989.
- TAVASSY MÁRIA (1891), Tájszók. Komárom megyeiek. *Nyr.* 20: 479.
- TESz. = *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. Főszerk. BENKŐ LORÁND. I–III. Bp., 1967–76. IV. Mutató. Bp., 1984.
- TNyt. = *A magyar nyelv történeti nyelvtana. I. A korai ómagyar kor és előzményei*. Főszerk. BENKŐ LORÁND. Bp., 1991.
- TÓTH VALÉRIA (1997), Vizsgálódások a korai ómagyar kor képzett neveinek körében. *MNyj.* 34: 147–70.
- TÓTH VALÉRIA (2008), *Településnevek változástipológiája*. Debrecen.
- Tsz. = *Magyar Tájszótár*. Buda, 1838.
- T1 = Comitatus Wesprimiensis Jussu Inchytorum Statum, Ordinum Geographice delineatus Gerlisch János. 1797. VeML. T 354.
- T2 = Dorf Tapolczafő in Ungarn Oedenburger district. 1854. MOL. Kataszteri térképek. S 78. 296. téka.
- T3 = Administrativ- und General-Karte des Königreiche Ungarn... 1858. MOL. S 12. Div. 12. No. 69: 2.
- ÚMTsz. = *Új magyar tájszótár I–V*. Főszerk. B. LŐRINCZY ÉVA. Bp., 1979–2010.
- VARSÍK, BRANISLAV (1964–1977), *Osídlenie Košickej kotliny I–III*. Bratislava.

- VeMFN. 4. = *Veszprém megye földrajzi nevei 4. A Veszprémi járás*. Szerk. BALOGH LAJOS–ÖRDÖG FERENC–VARGA MÁRIA. MNyTK. 194. sz. Bp., 2000.
- VeML. = A Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára.
- VERESS ENDRE (1918), *Báthory István lengyel király udvari számadáskönyveinek Magyar- és Erdélyországi adalékai. 1576–1586*. Fontes Rerum Hungaricum 3. sz. Bp.
- VeszprReg. = *Veszprémi regeszták. 1301–1387*. Összeállította KUMOROVITZ L. BERNÁT. Bp., 1953.
- VIRÁGH RÓZSA (1931), *Magyar helységnevek eredete*. Szeged.
- VMFN. = *Vas megye földrajzi nevei*. Szerk. BALOGH LAJOS–VÉGH JÓZSEF. Szombathely, 1982.
- ZOLTÁN ANDRÁS (2012), Kiss Lajos, a szlavista. *NyK.* 108: 418–26.